

Andrzej Mariusz Łach

Wydział Nauk Społecznych, Gdańska Szkoła Wyższa

Podziały administracyjno-terytorialne ziem zachodnich i północnych Polski w latach 1945–1950

Streszczenie

Ziemie, które weszły w skład państwa polskiego na mocy konferencji międzynarodowych w Jałcie i Poczdamie, ulegały w okresie od 1945 r. do 1950 r. ciągłym zmianom w zakresie podziałów administracyjnych i terytorialnych. Rzeczona sytuacja wynikała z faktu, iż tereny te wchodziły w skład innego państwa, istniał więc inny podział terytorialny. Nadto nowo tworzona administracja polska, jej organy i struktury terenowe ulegały procesowi budowy, w tym również w zakresie zasięgu terytorialnego poszczególnych jednostek. Proces tworzenia organów administracji publicznej dokonywany był w warunkach nadzwyczajnych, które wymagały korekt i zmian, dostosowując struktury i zasięg terytorialny do potrzeb i warunków lokalnych, ulegających ciągłym zmianom. Proces podziałów administracyjno-terytorialnych ziem zachodnich i północnych Polski można podzielić na 3 okresy: 1. do 1946 r.; 2. do 1949 r. i 3. końcowy to cezura czasowa 1950 r. Stworzony wówczas podział ustabilizowany w 1950 r. stanowił stały i zintegrowany z resztą kraju element struktury administracyjnej ustroju państwa.

Słowa kluczowe

podział administracyjno-terytorialny, ziemie zachodnie i północne Polski, administracja, Ministerstwo Ziem Odzyskanych

Administrative and territorial divisions of western and northern Polish territories in the years 1945–1950

Abstract

The territories which became part of Poland under Yalta and Potsdam international conferences underwent constant changes in terms of administrative and territorial divisions in the period from 1945 to 1950. That situation resulted from the fact that these areas were part of another country so there was a different territorial division. Moreover, the newly created Polish administration, its bodies and field structures were being developed, including the territorial coverage of individual units. The process of creating public administration bodies was conducted in exceptional circumstances, which required corrections and changes, adjusting the structures and geographical coverage to the needs and local conditions, undergoing a constant change. The process of administrative and territorial divisions of western and northern territories of Poland can be divided into 3 periods: 1st till 1946, 2nd till 1949 and 3rd with a turning point in 1950. The division created then and stabilized in 1950 constituted a constant and integrated with the rest of the country element of the administrative structure of the state system.

Keywords

administrative and territorial division, western and northern territories of Poland, administration, the Ministry of Recovered Territories

Przedstawiciele nowej władzy działającej pod nazwą Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego w wydany 22 lipca 1944 r. Manifest określili założenia programowe, które stanowił główne cele wewnętrznej i zewnętrznej polityki¹.

Do jednych z podstawowych postulatów należało m.in.: „odzyskanie przez Polskę ziem na zachodzie i nad Bałtykiem”, bez bliższego sprecyzowania zasięgu nowej granicy². W przedmiotowym dokumencie w formie apelu zwrócono się do Polaków o „powrót do Ojczyzny polskiego Pomorza i Śląska Opolskiego, o Prusy Wschodnie, o szeroki dostęp do morza, o polskie słupy graniczne nad Odrą”³. Hasło programowe w zakresie zmiany granic postulowane przez komunistyczne władze administracyjne, zależne od rządu radzieckiego nie mogło być spełnione bez poparcia ZSRR⁴.

Mając na względzie formalne uregulowanie kwestii działalności przedstawicieli PKWN w obszarze działań wojennych radzieckich frontów w dniu 26.07.1944 r. zawarto porozumienie pomiędzy PKWN a Rządem ZSRR: „o stosunkach między radzieckim wodzem naczelnym a polską administracją po wkroczeniu wojsk radzieckich na terytorium Polski”. Zgodnie z art. 2 tegoż układu: „rząd polski mógł tworzyć na wyzwolonym terytorium własne organy i rządzić w oparciu o ustawy Rzeczypospolitej Polskiej⁵. Postanowiono, iż z chwilą, „gdy jakakolwiek część wyzwolonego terytorium Polski przestaje być strefą bezpośrednich operacji wojennych PKWN obejmuje całkowite kierownictwo wszystkimi sprawami administracji cywilnej (art. 6 porozumienia). W przedmiotowym dokumencie unormowano sprawę łączności między Radzieckim Naczelnym Wodzem a administracją polską (art. 4–5), jak również jurysdykcji za przestępstwa popełnione: „w strefie operacji wojennych (art. 7)”⁶. Pojęcie: „terytorium Polski” zawarte w treści porozumienia interpretowano w świetle postanowień tajnej i niezgodnej z prawem międzynarodowym umowy z 27.07.1944 r. o granicy państwowej zawartej w Moskwie pomiędzy przedstawicielami PKWN a reprezentantem Rządu ZSRR — W. Mołtowem⁷. Na podstawie powyższego aktu ustalono granicę terytorium Polski z ZSRR, jak i przysłała, ekspektatywną, powiększoną o ziemie niemieckie. W myśl art. 4 umowy granicznej: „Rząd ZSRR uznał, iż granica między Polską a Niemcami winna być ustalona wzdłuż linii na zachód od Swinemunde do rzeki Odry, pozostawiając miasto Szczecin po stronie Polskim dalej, w górę rzeki Odry,

¹ K. Grünberg, *Historia Polski w latach 1939–1947. Wybrane zagadnienia*, Toruń 1971, s. 113; Rzeczpospolita z 23.07.1944, nr 1; A. Skrzypek, *Mechanizm uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, Pułtusk 2002, s. 34.

² Rzeczpospolita z 23.07.1944, nr 1; W.T. Kowalski, *Polityka zagraniczna RP 1944–1947*, Warszawa 1971, s. 1.

³ E. Basiński, *W jednym organizmie. Podstawy i przebieg procesu integracyjnego nad Odrą i Bałtykiem*, Warszawa 1977, s. 78; A. Ajnenkiel, *Administracja w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1977, s. 136 i inne.

⁴ T. Żenczykowski, *Polska Lubelska 1944*. Przedruk za Editions, spotkania bmirw, s. 24–25; K. Kersten, *Jalta w polskiej perspektywie*, Londyn 1989, s. 12 i inne.

⁵ *Tekst porozumienia z 26.07.1944 r.*, [w:] *Sprawa polska w czasie II wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 546.

⁶ *Porozumienie o stosunkach pomiędzy radzieckim wodzem naczelnym a polską administracją*, [w:] *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 8, Warszawa 1976, dok. 75, s. 155–157.

⁷ A. Skrzypek, *Mechanizmy...*, op. cit., s. 36.

do ujścia rzeki Nejsą, stąd rzeką Nejsą do Czechosłowackiej granicy”⁸. Koincydencja dwóch porozumień wskazywała, iż ZSRR rozstrzygnął kwestię granicy Polski w sposób aprioryczny, nie czekając na prawne zatwierdzenie dokonanych czynności w płaszczyźnie aktów prawa międzynarodowego. Należałoby wspomnieć, iż te dwa dokumenty były niezgodne z prawem polskim, jak i międzynarodowym, „były one nieważne od samego początku”⁹.

Druża konferencja międzynarodowa, która odbyła się w Jalcie, w wydanym 11.02.1945 r. komunikacie w pkt VI dotyczącym Polski w sprawie granic stwierdzono, iż szefowie trzech rządów uznają (w kwestii granicy zachodniej i północnej), iż „Polska powinna uzyskać istotny przyrost terytorialny na północy i na zachodzie” oraz we właściwym czasie trzeba będzie zasięgnąć opinii nowego Polskiego Rządu Tymczasowego Jedności Narodowej co do wielkości tego przyrostu oraz, że ostateczne ustalenie zachodniej granicy Polski będzie odroczone do konferencji pokojowej¹⁰. W okresie obrad wojska radzieckie kontynuowały ofensywę rozpoczętą 12–14.01.1945 r., której celem było opanowanie w całości ziem polskich w granicach z 1939 r. oraz dalsze prowadzenie operacji na terenach III Rzeszy (m.in. Prusy Wschodnie, Pomorze, Śląsk)¹¹.

W związku z wkraczaniem Armii Czerwonej na obszar Niemiec zaistniała potrzeba ustalenia w formie bardziej szczegółowej spraw związanych z dopuszczeniem administracji polskiej do działania na tych terenach, jak również innych związanych z mieniem, majątkiem należącym do państwa niemieckiego i jego obywateli.

Na posiedzeniu rządu w dniu 22.02.1945 r. B. Bierut przekazał informację, iż 20.02.1945 r. Państwowy Komitet Obrony ZSRR (GOKO) powziął uchwałę na mocy której upoważniono administrację polską do działania na terenie ziem polskich, jak również na obszarach ziem niemieckich, do ustalonych nowych granic¹². Zgodnie z postanowieniami uchwały: „za zachodnią granicą państwa polskiego należy uznać linię biegnącą na zachód od Świnoujścia do rzeki Odry, z pozostawieniem miasta Szczecina po stronie Polski, dalej wzdłuż biegu Odry do ujścia rzeki Nysy (Zachodniej) do granicy Czechosłowackiej”. Kwestie związane z prowadzeniem wojny należały do radzieckich władz wojskowych, współpracujących z administracją polską. Całokształt spraw związanych z administracją cywilną miał pozostać w gestii władz polskich z wyłączeniem nadzoru nad kolejami i przewozami¹³. W związku z wydaniem powyższego aktu przez GOKO w wykonaniu jego postanowień za strony polskiej w zakresie organizowania administracji na dawnych terenach oraz współpracy z administracją wojenną, Rada Ministrów 26.02.1945 r. powołała pełnomocników przy

⁸ *Porozumienie o granicy stosunków polsko-niemieckich*, t. 8, dok. 76, Warszawa 1976, s. 158–159.

⁹ Uzasadnienie do uchwały Trybunału Konstytucyjnego z 30.04.1996 r. (sygn. akt W 18/95; Dz.U. z 1996 r., nr 63, poz. 304).

¹⁰ *Teheran. Jalta. Poczdam. Dokumenty konferencji szefów rządów trzech wielkich mocarstw*, Warszawa 1972, s. 208.

¹¹ T. Le Tissier, *Żukow na linii Odry*, Wrocław 2011, s. 42–43; W. Czujkow, *Koniec Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1975, s. 135–138.

¹² A. Magierska, *Główne problemy administracji wojennej na ziemiach zachodnich i północnych w pierwszym półroczu 1945*, „Przegląd Lubuski” 1973, nr 2 (8), s. 112.

¹³ A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r. Kształtowanie się podstaw polityki integracyjnej państwa polskiego*, Warszawa 1978, s. 19; W.T. Kowalski, *op. cit.*, s. 12.

poszczególnych frontach¹⁴. Na stanowisko pełnomocników RP powołano 4 osoby — płk. E. Szyra (przy dowództwie I Frontu Ukraińskiego — Dolny Śląsk i Opolszczyzna), ppłk. L. Borkowicza (przy dowództwie I Frontu Białoruskiego — Pomorze Zachodnie, Ziemia Lubuska), płk. J. Prawin (przy dowództwie II Frontu Białoruskiego) i mjr. J. Kole (przy dowództwie III Frontu Białoruskiego — Pomorze Gdańskie, Powiśle, Warmia i Mazury)¹⁵. Ustanowieni pełnomocnicy byli odpowiedzialni za utrzymywanie stałego kontaktu z dowództwami frontu w zakresie spraw administracyjnych, gospodarczych oraz współpracy z komendanturami wojennym w zakresie przyznanych im przez władze wojskowe kompetencji¹⁶. Współdziałanie pełnomocników z dowództwem frontu, a w szczególności z wydziałami służb komendanczej miało przyczynić się do szybszego zorganizowania administracji polskiej, jak również zapewnić proces odbudowy gospodarczej i zagospodarowania nowych terenów. Faktyczny wpływ tychże przedstawicieli władz polskich na poczynania władz wojskowych był niewielki, co potwierdzają sprawozdania tychże pełnomocników¹⁷.

Niezależnie od powołanych pełnomocników, którzy zobowiązani byli do bieżących działań w zakresie współpracy z administracją wojenną przy organizowaniu polskiego aparatu administracyjnego już na początku lutego 1945 r. Rada Ministrów przystąpiła do prac zmierzających do opracowania koncepcji organizacji ustroju administracji na nowych ziemiach. Uchwałą Rady Ministrów z 2.02.1945 r. powołano do życia Biuro Ziem Zachodnich, najpierw jako jednostkę organizacyjną działającą przy Prezydium Rady Ministrów, później podległą Ministerstwu Administracji Publicznej¹⁸. Do zadań tegoż Biura należałoby opracowanie najbardziej adekwatnej koncepcji ustrojowej administracji, dokonanie podziału terytorialnego ziem zachodnich i północnych Polski, które zapewniałoby szybkie i sprawne zintegrowanie tych obszarów z resztą kraju¹⁹. Przewodniczący Biura Ziem Zachodnich (BZZ) dr E. Giebartowski na posiedzeniach RM w dniu 9 i 12.03.1945 r. przedstawił propozycję powołania Komisariatu Generalnego jako centralnego organu administracji państwowej dla nowych ziem²⁰.

Zgodnie z przyjętą pierwotnie koncepcją byłby to organ administracji specjalnej o większych kompetencjach niż te organy administracji państwowej I i II stopnia, które działały na podstawie przepisów prawa obowiązujących na terenach Polski. Przedstawiona koncepcja nie uzyskała jednak akceptacji ze strony Rady Ministrów. Zdaniem jej członków formuła Komisariatu stwarzałaby wrażenie tymczasowości polskiej administracji, podkreślałaby ponadto wyodrębnienie tych ziem z całości

¹⁴ A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w okresie komendantur wojennych i kształtowanie się polskiej administracji cywilnej*, „Dzieje Najnowsze”, nr 4/1973, s. 232.

¹⁵ E. Basiński, *W jednym organizmie. Podstawy i przebieg procesu integracyjnego nad Odrą i Bałtykiem*, Warszawa 1977, s. 134.

¹⁶ K. Golczewski, *Rola Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego w odbudowie podstaw życia społecznego na Pomorzu Zachodnim*, „Przegląd Zachodniopomorski”, nr 5/1963, s. 43.

¹⁷ AAN MAP, sygn. akt 2460, Raport Pełnomocnika Rządu RP przy III Froncie Białoruskim J. Prawicza do Prezesa Rady Ministrów Rządu Tymczasowego z 23.03.1945 r.;

¹⁸ AAN BZZ, sygn. akt 2388, projekt i uchwała RM z 2.02.1945 r. o Biurze Ziem Zachodnich.

¹⁹ A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r...*, op. cit., s. 73.

²⁰ A.M. Łach, *Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych*, mpm, Gdańsk 1991, s. 38.

struktury państwowej²¹. W związku z takim stanowiskiem Prezydium RM postanowiło 12.03.1945 r. powołać specjalną Komisję do opracowania zasad i struktury organizacji administracji polskiej na ziemiach zachodnich i północnych²².

W dniu 14.03.1945 r. Rada Ministrów powzięła uchwałę o dokonaniu podziału administracyjnego, powołując jednocześnie pełnomocników rządu dla poszczególnych jednostek terytorialnych — okręgów. Na podstawie powziętej uchwały ziemie zachodnie i północne podzielono na 4 okręgi administracyjne: Śląsk Opolski, Śląsk Dolny, Pomorze Zachodnie i Prusy Wschodnie²³. W rzeczonym akcie nie ustalono w sposób szczegółowy podziału terytorialnego okręgów na mniejsze jednostki — obwody, pozostawiając tą sprawę do ustalenia przez Ministra Administracji Publicznej w porozumieniu z pełnomocnikami okręgowymi.

Uchwałą tą w pełni przyjęto zasadę ustanowienia administracji specjalnej poprzez organy pełnomocników okręgowych, którym podporządkowano wszystkie urzędy i jednostki administracji niezespólonej. Poza zakresem kompetencji pełnomocnika pozostawała administracja wojskowa i sądownictwo²⁴. Tak więc odrębny podział administracyjny na okręgi i mniejsze jednostki terenowe — obwody oraz zakres kompetencji — sprawowanie pełni władzy administracyjnej stanowiły o odrębności struktury administracji i zakresu działania na tych ziemiach od systemu, który istniał na pozostałym obszarze Polski.

Ustrój władz administracji ogólnej, jak również wynikający z niego podział administracji kraju normowały przepisy:

- rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 19.01.1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej²⁵;
- dekret PKWN z dnia 21.08.1944 r. o trybie powołania władz administracji ogólnej I i II instancji²⁶;
- ustawa z dnia 11.09.1944 r. o organizacji i zakresie działania rad narodowych²⁷;
- dekret PKWN z dnia 23.11.1944 r. o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego²⁸.

Zgodnie z powyższymi aktami normatywnymi terenowymi organami administracji rządowej (zespólonej) byli wojewodowie, starostowie powiatowi, którzy podlegali organizacyjnie i służbowo ministrowi administracji publicznej²⁹. W większych miastach stanowiących powiatowy miejskie, funkcje te pełnili prezydenci, w mniejszych

²¹ N. Kołomejczyk, *Ziemie Zachodnie w działalności PPR*, Poznań 1966, s. 80–81.

²² K. Golczewski, *Pierwsze dni władzy, Szczecin 1960*, nr 8–9, s. 30; K. Golczewski, *Początki władzy polskiej na Pomorzu Zachodnim*, [w:] *Przeobrażenia społecznych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947*, pod red. Z. Dulczewskiego, Poznań 1964, s. 21.

²³ AAN MAP, sygn. akt 2441, *Protokół posiedzenia Rady Ministrów z 14.03.1945*.

²⁴ E.J. Wojnowski, *Warmia i Mazury 1945–1947*, Olsztyn 1970, s. 49; K. Golczewski, *Pomorze Zachodnie na przełomie dwu epok*, Poznań 1964, s. 121.

²⁵ Dz.U. RP z 1936 r., nr 80, poz. 555.

²⁶ Dz.U. RP z 1944 r., nr 2, poz. 8.

²⁷ Dz.U. z 1944 r., nr 5, poz. 22 z późn. zm.

²⁸ Dz.U. z 1944 r., nr 14, poz. 74.

²⁹ J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003, s. 202–203.

burmistrzowie, a w gminach wójtowie³⁰. Organami wykonawczymi poszczególnych szczebli były urzędy wojewódzkie, urzędy starostw, zarządy miejskie i gminne³¹.

Dość specyficzną a jednocześnie uzasadnioną tendencją w omawianym okresie było znaczące rozbudowanie administracji niezespolonej³². Tworzono urzędy, np. PUR i inne jednostki organizacyjne, których celem było wykonywanie zadań administracji o szczególnym znaczeniu związanym ze sprawami społecznymi, gospodarczymi, porządkowymi okresu powojennego.

Wyżej wspomniane organy i urzędy administracji niezespolonej utworzono mając na uwadze sprawniejsze i efektywniejsze dążenie do szybszej odbudowy podstaw życia społeczno-gospodarczego³³. Nie mniej istotnym był fakt, iż rządzący pragnęli zapewnić w formie scentralizowanej realizację celów politycznych nowego ustroju poprzez organy administracji niezespolonej³⁴.

Na terenach ziem zachodnich i północnych Polski na mocy uchwały RM z dn. 11.04.1945 r. uprawniono pełnomocników do wszelkich działań w: „zakresie pełni władzy cywilnej”³⁵. Pod tym pojęciem należało rozumieć co wykazały późniejsze akty, ogólną normę kompetencyjną w zakresie wszystkich spraw administracji publicznej. W przeciwieństwie do organów administracji ogólnej I i II stopnia pełnomocny (okręgowi, obwodowi) na obszarze właściwości terytorialnej posiadali wobec urzędów, jednostek i organów administracji niezespolonej kompetencje nadzorcze, koordynacyjne i kontrolne. Powyższa koncentracja władzy była w istniejących warunkach adekwatna do sytuacji, zważywszy na fakt, iż tereny te należały do innego państwa, nadto należałoby dokonać wielu prac związanych z przejściem, zagospodarowaniem i zasiedleniem, a w nieodległej przyszłości z pełnym zintegrowaniem z resztą kraju³⁶.

Dokonując podziału administracyjnego i terytorialnego ziem zachodnich i północnych Polski uchwałą z dn. 14.03.1945 r., rozważono również jaki model podziału terytorialnego przyjąć dla terenów byłego Wolnego Miasta Gdańsk. W tym przypadku kierując się niewielkim obszarem zdecydowano się na zaakceptowanie koncepcji ogólnej obowiązującej na terenach rdzennie polskich. Dekretem z dnia 30.03.1945 r. Rada Ministrów postanowiła, a Prezydium KRN zatwierdziło, utworzenie województwa gdańskiego³⁷. Zgodnie z art. 2 cyt. aktu w skład województwa gdańskiego wchodziły całość terytorium Wolnego Miasta Gdańska oraz powiaty gdyńsko-grodzki, kartuski, morski, starogardzki, kościerski i tczewski, które to powiaty wyłącza się jednocześnie z województwa pomorskiego. Jednocześnie na podstawie art. 3 dekretu

³⁰ T. Maciejewski, *Historia administracji*, Warszawa 2006, s. 297.

³¹ AAN MZO, sygn. akt 50, *Sprawozdanie z działalności MZO w okresie od 27.11.1945 do 21.01.1949 Terytorium i administracja*, s. 11.

³² J. Malec, D. Malec, *Historia administracji...*, op. cit., s. 203; T. Maciejewski, *Historia administracji...*, op. cit., s. 297.

³³ J. Starościk, *Uwagi o przemianach administracji publicznej*, [w:] *Zarys historyczno-polityczny I-go rządu demokratycznego w Polsce 1944–1946*, Warszawa 1947, s. 134.

³⁴ W. Dawidowicz, *Zagadnienia ustroju administracji państwowej w Polsce*, Warszawa 1970, s. 49–52.

³⁵ AAN MAP, sygn. akt 2441, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Ministrów z 11.04.1945 r.

³⁶ F. Longchamps, *Scalanie Ziem Zachodnich*, Warszawa 1950, s. 11; A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r.*, op. cit., s. 72; L. Gluck, *Od Ziem postulowanych do Ziem Odzyskanych*, Warszawa 1971, s. 41 i nast.; A. Ajnenkiel, *Administracja...*, op. cit., s. 149.

³⁷ Dz.U. RP z 1945 r., nr 11, poz. 57; dekret z 30.03.1945 r. o utworzeniu województwa gdańskiego.

stwierdzono, iż „z dniem jego wejścia w życie tracą moc obowiązującą wszystkie przepisy dotychczasowego ustawodawstwa jako sprzeczne z ustrojem Państwa Polskiego”³⁸. Powstanie województwa gdańskiego wskazywało, iż władze dążyły do włączenie jego struktury do Polski, bez ustanowienia organu administracji specjalnej, odrębnego, który sprawowałby władzę nad tym obszarem. Celem było szybkie zintegrowanie administracyjne, gospodarcze, społeczne tego regionu z całością kraju³⁹. Przy powzięciu tejże decyzji w sposób racjonalny i roztropny uwzględniono wiele czynników kształtujących terytorialny podział, m.in. elementy społeczne (ludnościowe), geograficzne, gospodarcze, jak również możliwości optymalnego zaspokojenia potrzeb ludności przez administrację I i II stopnia⁴⁰.

Włączenie tego obszaru w skład zasadniczego podziału terytorialnego wskazywało na ustrojową trwałość, stabilność i więź z całością struktury państwa⁴¹. Zdaniem autora nie bez znaczenia był również fakt, iż nowe władze miały świadomość tego, że tereny b. Wolnego Miasta Gdańsk w świetle uzgodnień międzynarodowych z Teheranu i Jałty były ziemiami, które z dużym prawdopodobieństwem zostaną przyznane Polsce⁴². Powyższa teza w pełni uprawdopodobnia, dlaczego od początku ustanowiono administrację zasadniczego podziału terytorialnego na obszarze byłego Wolnego Miasta Gdańsk, a inaczej postąpiono z 4 okręgami Ziem Odzyskanych, dla których utworzono organ administracji specjalnej i relewantny specjalny podział terytorialny. W tym przypadku podział administracyjny dla celów specjalnych wynikał przede wszystkim z nieuregulowaniem kwestii granic państwa⁴³. Kryterium dokonanego podziału terytorialno-administracyjnego wynikało nie tylko z ogólnie znanej metodologii, przyjętej epistemologii, nauki o prawie administracyjnym, ale z kwestii związanej z nieuregulowaną granicą państwową i zarządzaniem obszarami, co do których nie było pewności, czy zostaną przekazane w takim rozmiarze terytorialnym, na którym terytorium rozpoczęły działalność te organy. Rudymentalne znaczenie miała kwestia nieuregulowanego statusu prawnego tych ziem, jak również istniejące i działające na jej obszarze organy administracji wojennej⁴⁴.

³⁸ Art. 3 dekretu z 30.03.1945 r. o utworzeniu województwa gdańskiego, Dz.U. RP z 1945 r., nr 11, poz. 56.

³⁹ J. Skierzyński, *Tworzenie administracji państwowej w województwie gdańskim 1945–1950*, Gdańsk 1978, s. 13.

⁴⁰ J. Starościak, E. Iserzon, *Prawo administracyjne*, Warszawa 1963, s. 97; W. Brzeziński, *Kształtowanie terytorialnego podziału państwa — zagadnienia, metody*, „Państwo i Prawo”, nr 3/1963, s. 407.

⁴¹ Z. Leoński, *Kształtowanie się podziału administracyjnego w okresie trzydziestolecia Polski Ludowej*, „Państwo i Prawo”, 1975, zeszyt nr 12, s. 16.

⁴² J. Karski, *Wielkie mocarstwa wobec Polski*, Warszawa 1992, s. 410–413; E. Męclewski, *Powrót Polski nad Odrę, Nysę Łużycką, Bałtyk*, Warszawa 1971, s. 394–395.

⁴³ A. Klafkowski (teza autora), *Podstawy prawne granicy Odra — Nysa Łużycka, Administracja i samorząd terytorialny na Ziemach Odzyskanych 1947*, nr 3/4, s. 90–91; tegoż, *Granica polsko-niemiecka po II wojnie światowej*, Poznań 1970, s. 8.

⁴⁴ M. Żukowski, *Kształtowanie się organów władzy na Pomorzu Zachodnim w latach 1944–1946. Studium historyczno-prawne*, Koszalin 2001, s. 71; E. Kierejczyk, *Województwo olsztyńskie w latach 1945–1949. Kształtowanie się administracji ogólnej, rad narodowych i samorządu terytorialnego*, Olsztyn 1980, s. 18; P. Madajczyk, *Przylączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945–1948*, Warszawa 1996, s. 94.

Ukształtowany mocą uchwały z dn. 14.03.1945 r. podział administracyjny ulegał zmianom dokonywanym przez pełnomocników okręgowych⁴⁵. Niedokładne określenie granic administracyjnych okręgów spowodowało, że np. do Okręgu Pomorza Zachodniego, największego terytorialnie obszaru włączono oprócz dawnej rejencji koszalińskiej, szczecińskiej, pilskiej — frankfurcką i niedookreśloną pograniczną⁴⁶. Okręg ten obejmował aż 43 obwody od Lęborka do Żar na Dolnym Śląsku, wraz ze wspomnianym obszarem ziemi lubuskiej⁴⁷. Wobec trudności w zarządzaniu i sprawnym administrowaniu tak rozległym obszarem w kwietniu – maju 1945 r. ilość obwodów wynosiła 41, wyłączono powiaty południowe ziemi lubuskiej⁴⁸. Podobna sytuacja istniała na obszarze Okręgu Mazurskiego (poprzednio nazywanym b. Prusami Wschodnimi — używana była do 30.03.1945 r.), gdyż uchwałą RM tegoż dnia powołano nowego pełnomocnika na Okręg Mazurski — J. Prawina, który był dotychczas Pełnomocnikiem Rządu RP przy III Froncie Białoruskim⁴⁹. W skład okręgu mazurskiego w pierwszym okresie organizowania administracji wchodziło 27 obwodów (powiatów), jego terytorialny zasięg obejmował większą część ziemi d. Prus Wschodnich do linii ustalonej między rządem RP a ZSRR, takowe uzgodnienie nastąpiło dopiero umową z 16.08.1945 r.⁵⁰ Wobec roszczeń radzieckich dotyczących d. Prus Wschodnich zmniejszono obszar i ilość obwodów (powiatów) do 16⁵¹. Podobna, zmienna sytuacja w zakresie ilości obwodów oraz ich terytorialnego obszaru istniała na terenie Okręgu Śląska Opolskiego i Śląska Dolnego⁵². Na powyższy proces podziału terytorialnego znaczny wpływ posiadały organy administracji ogólnej (tj. wojewodowie) ościennych terenów, którzy zamierzali rozszerzać zasięg terytorialny województw kosztem pomniejszania okręgów podległych pełnomocnikom (m.in. wojewoda poznański, gdański, śląsko-dąbrowski i białostocki). Wynikało to również z faktu, iż władze ościennych województw organizowały pierwsze grupy aparatu administracyjnego na terenach przyległych okręgów⁵³.

W szczególnych warunkach tworzenia nowej administracji polskiej przy istnieniu równolegle radzieckiej administracji wojennej, braku dokładnych danych i informacji w zakresie ilości obwodów i ich terytorialnego obszaru Pełnomocnik Generalny wydał instrukcję nr 1 z 19.04.1945 r.⁵⁴ Zgodnie z tymże aktem zobowiązał podległych Pełnomocników Okręgowych, m.in. do „wyszczególnienia ilości obwodów, wchodzących faktycznie w skład okręgu”. Należałoby wspomnieć, iż dokonując

⁴⁵ K. Golczewski, *Uwagi w sprawie podziału administracyjnego Pomorza Zachodniego w latach 1945–1946*, Szczecin 1961, nr 11–13, s. 88; E. Wojnowski, *op. cit.*, s. 56–57.

⁴⁶ T. Białecki, M. Mazurkiewicz, M. Muszyński, *Podziały administracyjne Pomorza Zachodniego w latach 1800–1970*, Szczecin 1970, s. 75.

⁴⁷ K. Golczewski, *Pomorze Zachodnie...*, *op. cit.*, s. 125.

⁴⁸ T. Białecki, M. Mazurkiewicz, M. Muszyński, *op. cit.*, s. 75; M. Żukowski, *op. cit.*, s. 72.

⁴⁹ E. Kierejczyk, *op. cit.*, s. 40.

⁵⁰ E. Wojnowski, *op. cit.*, s. 56; E. Kierejczyk, *op. cit.*, s. 43.

⁵¹ E. Wojnowski, *op. cit.*, s. 57; A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r...*, *op. cit.*, s. 107.

⁵² A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r...*, *op. cit.*, s. 106; P. Madajczyk, *op. cit.*, s. 110.

⁵³ J.W. Gołębiowski, *Pierwsze lata 1945–1947*, Katowice 1969, s. 110–111; AAN MZO 1945–1949, sygn. 50, Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Ziem Odzyskanych od 27.11.1945 do 21.01.1949.

⁵⁴ *Instrukcja nr 1 Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych E. Ochaba dla Pełnomocników Okręgowych na Odzyskanych Ziemiach poniemieckich*, dok. nr 11, „Warmiacy i Mazurzy”.

podziału terytorialnego ziem wschodnich i północnych na 4 okręgi administracyjne i powołując pełnomocników rządu w sposób ogólny określono ich bezpośrednie podporządkowanie Radzie Ministrów⁵⁵. Takie ogólne podporządkowanie nie sprzyjało efektywnemu nadzorowi i koordynacji w ramach struktury ówczesnie istniejących naczelných organów administracji państwowej. Uwzględniając powyższy stan uchwałą RM z dnia 11.04.1945 r. utworzono Urząd Pełnomocnika Generalnego, którym był minister Administracji Publicznej E. Ochaba⁵⁶. W świetle uchwały nowo utworzony organ był urzędem centralnym wchodzącym w skład resortu Ministerstwa Administracji Publicznej, jednakże organizacyjnie wyodrębniony z tegoż ministerstwa⁵⁷.

Podmiotowy i przedmiotowy zakres kompetencji Urzędu Pełnomocnika dla Ziem Odzyskanych był znacząco większy niż innych organów administracyjnych działających na podstawie ówczesnego ustawodawstwa normującego ustrój i kompetencje władz administracji państwowej⁵⁸. Jako organ administracji specjalnej o statusie centralnego urzędu Pełnomocnik Generalny i podległy mu aparat wykonawczy nadzorował, koordynował działalność wszystkich organów administracji zespolonej i niezespolonej, które działały na obszarze ziem zachodnich i północnych Polski⁵⁹.

Pełnomocnicy Okręgowi wykonując Instrukcję Pełnomocnika Generalnego z 19.04.1945 r. przystąpili w okresie maja – czerwca do ustalenia faktycznej ilości obwodów i ich terytorialnego obszaru. Powszechną tendencją było zmniejszanie ilości obwodów i w konsekwencji terenów na rzecz województw graniczących z okręgami. Z informacji pełnomocnika okręgowego J. Prawina z 10.05.1945 r. wynikało, iż 4 obwody z podległego Okręgu Mazurskiego przekazano do województwa gdańskiego (tj. elbląski, malborski, sztumski, kwidziński)⁶⁰. Obszar Okręgu Pomorza Zachodniego w omawianym okresie obejmował już tylko 30 obwodów (w marcu ich liczba przekraczała 40). Wyłączono z tegoż pierwotnego prowizorycznego podziału terytorialnego obwody: Skwierzyna, Sulęcín, Krosno Odrzańskie, Żary, Słubice, Międzyrzec, Rzepin, Gubin, Świebodzin, Babimost i Wschowa⁶¹. Wojewoda poznański organizując na obszarze powyższych obwodów podległy jemu terytorialnie administrację poprzez fakty dokonane włączył te rejony do województwa uzyskując akceptację Pełnomocnika Generalnego⁶².

Zmniejszyła się również ilość obwodów okręgu Dolnego Śląska, z przewidywanych 59 (w tym 12 miejskich) do 56 (w tym 10 miejskich), okręg Śląska

⁵⁵ Uwaga autora — ustawa z dnia 31.12.1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego RP (Dz.U. nr 19, poz. 99) w miejsce PKWN powołano Rząd Tymczasowy RP.

⁵⁶ AAN MAP, sygn. 2441, Protokół posiedzenia Rady Ministrów z 11.04.1945 r.

⁵⁷ M. Jaroszyński, M. Zimmermann, W. Brzeziński, *Polskie prawo administracyjne. Część ogólna*, Warszawa 1956, s. 220; J. Starościak, E. Iserzon, *op. cit.*, s. 92.

⁵⁸ L. Jastrzębski, J. Lang, J. Służewski, M. Wierzbowski, *Polskie prawo administracyjne*, Warszawa 1985, s. 136–141.

⁵⁹ AAN MAP, sygn. 2415, Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej, Urzędu Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych do pełnomocników okręgowych z 6.07.1945 r.

⁶⁰ AAN MAP-UPG, sygn. 2457, wykaz obwodów Okręgu Mazurskiego z 10.06.1945 r., s. 8; E.J. Wojnowski, *op. cit.*, s. 57.

⁶¹ M. Żukowski, *op. cit.*, s. 72; T. Białecka, M. Mazurkiewicz, A. Muszyński, *op. cit.*, s. 75.

⁶² AAN MAP-UPG, sygn. 2424, Pismo Pełnomocnika Generalnego do wojewody poznańskiego z 28.06.1945 r., s. 87–88.

Opolskiego przekazał kilka obwodów środkowego Nadodrza pod administrację wojewody poznańskiego. Powyższa sytuacja wynikała z realnej oceny sytuacji, uwzględniającej fakt, iż pracownicy Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu tworzyli na terenach 2 okręgów administrację terenową⁶³.

Zmienność podziałów terytorialnych wynikała również z braku dokładnych planów danych statystycznych, szczegółowych opracowań, które mogłyby ukształtować w miarę stały układ podziału terenu z uwzględnieniem większości czynników (gospodarczych, społecznych, komunikacyjnych, historycznych) tworzących jego podstawę⁶⁴. Nie mniej istotnym elementem przy kształtowaniu podziału terytorialnego w administracji posiada zapewnienie racjonalnego, efektywnego i sprawnego wykonywania zadań publicznych na rzecz społeczności lokalnej⁶⁵.

Dążąc do uporządkowania podziału terytorialnego kraju, w tym przede wszystkim obszarów nowo przyłączonych w czerwcu 1945 r. w Ministerstwie Administracji Publicznej utworzono Referat Podziału Terytorialnego Państwa. Do głównych zadań jednostki należało m.in. sprawy związane ze zmianami w podziale administracyjnym państwa na województwa, powiaty, gminy jak również kwestia obszaru terytorialnego terenowych jednostek administracji⁶⁶. W ramach przypisanych zadań Referat przedłożył Ministrowi projekt zmian w podziale terytorialno-administracyjnym Polski uwzględniając modyfikacje dokonane w okresie od 12.03.1945 r. do lipca tegoż roku.

Uchwałą z dn. 7.07.1945 r. Rada Ministrów postanowiła o nowym podziale terytorialno-administracyjnym ziem zachodnich i północnych uwzględniającym w przeważającej części zmiany, które już faktycznie zaistniały do dnia jej powzięcia⁶⁷. Na podstawie przedmiotowego aktu wyłączono z okręgów: Pomorza Zachodniego, Mazurskiego i Dolnego Śląska niektóre powiaty i przyłączono te obszary do województwa gdańskiego, białostockiego, pomorskiego i poznańskiego. Tym samym tereny tych powiatów zmieniły podległość terenowym organom administracji z pełnomocników okręgowych na wojewodów⁶⁸. Największa zmiana terytorialnej właściwości dotyczyła Okręgu Pomorza Zachodniego, które utraciło obwody Lębork, Bytów, Słupsk i Sławno, które zostały włączone do województwa gdańskiego oraz Piłę, Trzciankę, Strzelce i Gorzów Wielkopolski do województwa poznańskiego, natomiast do województwa pomorskiego (późniejszego bydgoskiego) włączono z kolei Człuchów i Złotów⁶⁹. Wskutek dokonanych zmian okręg zachodniopomorski obejmował już tylko

⁶³ A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r...*, op. cit., s. 106.

⁶⁴ K. Golczewski, *Pomorze Zachodnie...*, op. cit., s. 145.

⁶⁵ E. Ochendowski, *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Toruń 1994, s. 144; S. Kowalewski, *Nauka o administrowaniu*, Warszawa 1982, s. 222–223.

⁶⁶ K. Golczewski, *Pomorze Zachodnie...*, op. cit., s. 145.

⁶⁷ Uchwała Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1945 r. w sprawie wyłączenia z Okręgów Pomorze Zachodnie, Mazurskiego (Prusy Wschodnie) i Śląsk Dolny niektórych powiatów i przyznania na terenie tychże powiatów wojewodom: Gdańskiemu, Białostockiemu, Pomorskiemu i Poznańskiemu uprawnień Pełnomocników Okręgowych Rządu R.P. (MP z 1945 r., nr 29, poz. 77).

⁶⁸ M. Żukowski, op. cit., s. 73.

⁶⁹ T. Bialecki, M. Mazurkiewicz, A. Muszyński, op. cit., s. 91; M. Żukowski, op. cit., s. 73; K. Kozłowski, K. Muszyńska, M. Stelmach, *Pomorze Zachodnie w dokumentach 1945*, Szczecin 1986, s. 27.

16 obwodów oraz wydzielone miasto Szczecin⁷⁰. Nadto należałoby wspomnieć, iż dwa obwody tego okręgu, tj. welecki i woliński nie zostały jeszcze zorganizowane, a ich przejście nastąpiło dopiero w październiku 1945 r. po podpisaniu aktu granicznego z 21.09.1945 r. zawartego pomiędzy Radziecką Administracją Wojenną w Niemczech przedstawicielem Rządu na osobie pełnomocnika Rządu na Okręg Pomorza Zachodniego — L. Borkowicza⁷¹.

Zmiany wprowadzone uchwałą z 7.07.1945 r. dotyczyły również 2 pozostałych okręgów (tj. mazurskiego i dolnośląskiego), nie objęły jedynie Śląska Opolskiego. Zgodnie z powziętą decyzją przez Radę Ministrów 3 obwody okręgu mazurskiego (tj. gołdapski, ełcki i olecki) przekazano wojewodzie białostockiemu, 4 (tj. elbląski, malborski, sztumski i kwidzyński) — wojewodzie gdańskiemu. Natomiast z okręgu dolnośląskiego 9 obwodów (skwierzyński, rzepiński, sulęciński, babimojski, krośnieński, świebodziński, wschowski, gubiński i zielonogórski) przekazano władzom województwa poznańskiego⁷². Wprowadzony podział administracyjny budził liczne kontrowersje i nie sprzyjał strukturalnemu zespoleniu ziem zachodnich i północnych z pozostałą częścią kraju⁷³. Jednakże pozytywnym aspektem było niewątpliwie zmniejszenie w okręgach jednostek szczebla obwodowego (powiatowego), co sprzyjało efektywniejszemu zarządzaniu sprawami publicznymi na podległym terenie⁷⁴.

Dążąc do przyspieszenia procesów integracyjnych a jednocześnie scentralizowania systemu zarządczo-administracyjnego nowymi ziemiami dekretem z 13.11.1945 r. utworzono Ministerstwo Ziem Odzyskanych⁷⁵. W zapisie art. 1 dekretu podkreślono, iż: „na okres przejściowy, dopóki wymagać tego będą potrzeby nadzwyczajne, tworzy się Ministerstwo Ziem Odzyskanych”. Obszar terytorialnie (kompetencja terytorialna) działania obejmował: „ziemie odzyskane na zachód i północ od granic państwa polskiego z roku 1939” (art. 2 dekretu). Zakres działania i kompetencji określono niezwykle szeroko (art. 2 pkt a–f), co było w pełni uzasadnione wykonywaniem zadań o znacznym zróżnicowaniu przedmiotowym⁷⁶. Rzeczoną aktem stworzono scentralizowany system ustroju, który miał zapewnić podstawy do unifikacji administracyjno-organizacyjnej tych ziem⁷⁷.

Dążono do ujednolicenia porządku prawnego — w myśl art. 4 postanowiono: „o rozciągnięciu na Ziemie Odzyskane ustawodawstwa obowiązującego na obszarze Sądu Okręgowego w Poznaniu, a w zakresie prawa pracy — ustawodawstwa

⁷⁰ Biuletyn Urzędu Pełnomocnika Generalnego Rządu RP dla Ziemi Odzyskanych nr 1, poz. 10 z 21.08.1945.

⁷¹ Archiwum Państwowe Szczecin, UWS, sygn. 165, pismo pełnomocnika rządu na Okręg Pomorza Zachodniego z 24.09.1945 r. i informacja pełnomocnika rządu na Obwód Uznam-Wolin o przyjęciu Obwodu z 8.10.1945 r.; M. Jaworski, *Na piastowskim szlaku. Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948*, Warszawa 1973, s. 100.

⁷² A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r...*, op. cit., s. 108; R. Degan, *Kancelaria wojewódzkich urzędów administracji ogólnych na Ziemach Odzyskanych 1945–1950*, Warszawa 2005, s. 47.

⁷³ A. Magierska, *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r...*, op. cit., s. 111.

⁷⁴ E. Iserzon, *Prawo administracyjne. Podstawowe instytucje*, Warszawa 1968, s. 155.

⁷⁵ Dekret z dnia 13.11.1945 r. o zarządzie Ziem Odzyskanych, Dz.U. RP z 1945 r., nr 51, poz. 295.

⁷⁶ A. Ajnenkiel, *Administracja...*, op. cit., s. 149.

⁷⁷ L. Gluck, op. cit., s. 113.

obowiązującego na obszarze górnośląskiej części województwa śląskiego”. W zakresie podziałów terytorialnych przepis art. 5 upoważnił Radę Ministrów, na wniosek ministra Ziem Odzyskanych i Administracji Publicznej do dokonywania w drodze rozporządzeń tymczasowego podziału obszaru Ziem Odzyskanych na województwa i powiaty, ustalając zarazem siedzibę władz wojewódzkich i powiatowych. Przy czym nie wykluczono sytuacji włączenia poszczególnych powiatów (tj. z obszaru Ziem Odzyskanych) do już istniejących województw⁷⁸. Nadto zgodnie ze zdaniem drugim art. 5 właściwie ministrowie tylko w porozumieniu z Ministrem Ziem Odzyskanych mogli ustalać tymczasowy podział sądowy oraz administracyjny w zakresie urzędów niezespolonych, a także siedziby sądów, władz i urzędów.

W zakresie obsady stanowisk wojewody na Ziemach Odzyskanych to Rada Ministrów jako naczelny organ administracji państwowej na wniosek Ministra Ziem Odzyskanych uprawniona była do mianowania lub odwołania wojewody (art. 6 zdanie drugie dekretu).

Dość istotną treść z punktu widzenia odrębności ustrojowej administracji posiadał przepis art. 7 dekretu, który stanowił o: „zwierzchnictwie” kierowniczym wojewody i starosty na Ziemach Odzyskanych nad wszystkimi działami zarządu państwowego, w tym do wydawania zarządzeń władzom, urzędom i organom urzędowym w granicach swoje właściwości miejscowej i rzeczony Ministerstwa Ziem Odzyskanych, o której mowa w art. 2 tegoż dekretu. W myśl tegoż przepisu wojewodowie i starostowie posiadali władcze uprawnienia wobec organów, urzędów i jednostek administracji niezespolonej na podległym terenie działania. Takowe uprawnienia nie przewidywano w obowiązujących aktach prawnych normujących ustrój organów administracji państwowej, tj. rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19.01.1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej⁷⁹, dekret z dnia 21.08.1944 r. o trybie powołania władz administracji ogólnej I i II instancji⁸⁰.

Dekretem o zarządzie Ziem Odzyskanych ujednolicono nomenklaturę pojęcia: „władz administracji ogólnej” w rozumieniu przepisów o ustroju administracji państwowej. W art. 6 i 7 dekretu mowa jest o wojewodzie i staroście, zrezygnowano, więc *es ipso* z dotychczasowego nazewnictwa — pełnomocnika okręgowego i obwodowego, jako terenowego organu władz administracji ogólnej (I i II stopnia). Okręgi i obwody administracyjne zostały określone, jako województwa i powiaty, co było jednym z elementów unifikacji semantycznej pojęcia prawa administracyjnego, nauki prawa i administracji⁸¹.

Zasadnicze zmiany w podziale terytorialnym ziem zachodnich i północnych zaistniały w 1946 r.⁸² Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 29.05.1946 r. utworzono

⁷⁸ Art. 5 Dekretu z dnia 13.11.1945 r. o zarządzie Ziem Odzyskanych (Dz.U. RP, nr 51, poz. 295).

⁷⁹ Dz.U. RP z 1936 r., nr 80, poz. 555.

⁸⁰ Dz.U. RP z 1944 r., nr 2, poz. 8.

⁸¹ AAN MAP, sygn. 50, Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Ziem Odzyskanych w okresie od 27.11.1945 r. do 21.01.1949 r. Terytorium i administracji, s. 11; L. Gluck, *op. cit.*, s. 113.

⁸² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29.05.1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziem Odzyskanych (Dz.U. RP, nr 28, poz. 177).

województwa olsztyńskie, szczecińskie i wrocławskie⁸³. Województwo olsztyńskie, z siedzibą władz w Olsztynie obejmowało terytorialnie dotychczasowy okręg administracyjny mazurski i składający się z 18 powiatów. Drugie nowoutworzone województwo szczecińskie liczyło ogólnie 25 powiatów, 18 należących dotychczas do okręgu Pomorza Zachodniego 4 powiaty (Słupsk, Sławno, Bytów, Miastko) należące uprzednio do województwa gdańskiego i 2 wyłączone (Człuchów, Złotów) z województwa bydgoskiego⁸⁴. Z kolei województwo wrocławskie, z siedzibą województwa we Wrocławiu składało się z 35 powiatów dotychczasowego okręgu administracyjnego Dolnego Śląska. Wraz z powstawaniem nowych województw, na mocy Rozporządzenia RM z dnia 29.05.1946 r. i ustaleniem granic administracyjnych szereg powiatów Ziemi Odzyskanych włączono do województw: białostockiego (3 powiaty: Ełk, Olecko, Gołdap), gdańskiego (5 powiatów: Elbląg, Malbork, Sztum, Kwidzyn, Lębork), poznańskiego (13 powiatów Ziemi Lubuskiej) i śląskiego (17 powiatów Śląska Opolskiego)⁸⁵.

Nową jednostką organizacyjną, przewidzianych w przepisach rozporządzenia z dn. 29.05.1946 r. miały być ekspozytury urzędów wojewódzkich w Gorzowie — dla województwa poznańskiego, w Szczecinku — dla województwa szczecińskiego, w Opolu — śląskiego i Bolesławcu — wrocławskiego. Ekspozytury miały być organem podległym wojewodzie, wykonywać na terenie swojej właściwości kompetencje i zadania tego organu administracji państwowej⁸⁶. Powołanie ekspozytur uzasadniono potrzebą usprawnienia administracji na Ziemach Odzyskanych, a szczególnie mają na uwadze nowy podział terytorialno-administracyjny usytuowania ich w miejscowościach umożliwiających dostosowanie struktury do sprawniejszego wykonywania zadań. W wyniku krytycznego stanowiska wojewodów, braków kadrowych, lokalowych powstała tylko jedna Ekspozytura Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego w Gorzowie, która właściwością terytorialną objęła 13 powiatów Ziemi Lubuskiej⁸⁷.

Podział administracyjno-terytorialny, który obowiązywał na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29.05.1946 r. przetrwał w stanie niezmienionym do 1950 r., kiedy to wprowadzono zmiany w ustroju organów administracji państwowej, dokonano nowego podziału terytorialnego kraju. Postępujący w latach 1946–1948 proces integracji na Ziemach Odzyskanych, realizowana odbudowa gospodarcza mający się ku końcowi proces zasiedlania tych terenów przy uwzględnieniu dokonanego ujednolicenia struktury administracyjnej organów I i II stopnia administracji ogólnej sprawiły, iż utrzymaniu odrębności zarządu ziem zachodnich i północnych traciło swoje podstawy⁸⁸. Ustawą z dnia 11.01.1949 r. o scaleniu zarządu Ziemi Odzyskanych

⁸³ M. Jaworski, *op. cit.*, s. 121; A. Ajnenkiel, *op. cit.*, s. 150; J. Skierzyński, *Początki zespolonej administracji państwowej w województwie gdańskim po zakończeniu II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego”, Gdańsk 1974, s. 37.

⁸⁴ T. Białecki, M. Mazurkiewicz, A. Muszyński, *op. cit.*, s. 75.

⁸⁵ M. Jaworski, *op. cit.*, s. 122; A. Ajnenkiel, *op. cit.*, s. 150.

⁸⁶ M. Jaworski, *op. cit.*, s. 123.

⁸⁷ A. Trznadel, *Zmiany podziału administracyjnego Ziemi Lubuskiej*, [w:] *Pierwsze lata Ziemi Lubuskiej*, Poznań 1967, s. 150; M. Jaworski, *op. cit.*, s. 124.

⁸⁸ H. Rybicki, *Z problematyki integracji administracyjnej województw zachodnich i północnych*, „Rocznik Koszaliński”, nr 8/1972, s. 11; R. Łyczywek, *Zarys prawa Ziemi Odzyskanych*, „Rocznik Pomorza Zachodniego”, Szczecin 1948, s. 32.

z ogólną administracją państwową⁸⁹ zniesiono Ministerstwo Ziem Odzyskanych (art. 1), likwidując tym samym odrębność prawno-organizacyjno-funkcjonalną administracji istniejącej na tych terenach. W ustawie określono zakres spraw, które z likwidowanego Ministerstwa Ziem Odzyskanych miały przejść *ex lege* do kompetencji poszczególnych ministerstw (art. 2–4). Na podstawie art. 4 upoważniono Prezesa Rady Ministrów do wydania rozporządzenia ustalającego rozgraniczenie właściwości ministrów w sprawach dotyczących Państwowego Urzędu Repatriacyjnego.

Bezspornie tytuł aktu prawnego — ustawa o „scaleniu zarządu Ziem Odzyskanych z ogólną administracją państwową” *expressis verbis* wskazuje na desygnat regulacji. Ustawodawca w formie jednoznacznej przesądził o dokonanej czynności, tj. „scalenia” dotychczas istniejącej struktury zarządu (odrębnego) z ogólną administracją państwową tworząc kompatybilny, jednolity organ administracji państwowej na terenie Polski.

Istniejący do 1950 r. podział terytorialny ziem zachodnich i północnych nie uległ zasadniczej zmianie, nieznaczne korekty następowały jedynie w granicach miast, powiatów i gmin wskutek wyłączeń i przyłączeń do granic tych jednostek niewielkich obszarów, czy też pojedynczych miejscowości⁹⁰.

W pierwszym okresie po 1944 r. bez wątpienia utrzymano tradycyjny model ustroju organów administracji publicznej i koncepcję podziału terytorialnego (dwustopniowego), która ukształtowała się przed 1939 r.⁹¹ Powiaty i gminy na Ziemach Odzyskanych jako jednostki administracyjne były w porównaniu do tychże w Polsce centralnej stosunkowo mniejsze pod względem ludności, jak i terytorium⁹².

Od dnia wejścia w życie rozporządzenia RM z 1946 r. zauważalna była tendencja do zwiększania ilości powiatów miejskich, co posiadało szczególne uzasadnienie w stosunku do miast o dużej powierzchni obszaru do administrowania⁹³.

Kolejna zmiana terytorialna obejmująca obszary Ziem Odzyskanych wynikała z powstania na podstawie ustawy z dnia 26.06.1950 r.⁹⁴ 3 województw: koszalińskiego, opolskiego i zielonogórskiego. Ustawodawca usankcjonował, więc ogólną tendencję do tworzenia małych terytorialnie województw, które w ocenie ówczesnych decydentów miały sprawniej wykonywać zadania publiczne oraz realizować politykę władz w terenie⁹⁵.

Nowo powstałe województwa na terenach Ziem Odzyskanych utworzono poprzez wyłączenie powiatów z już istniejących województw. Z terytorium

⁸⁹ Dz.U. RP z 1949 r., nr 4, poz. 22.

⁹⁰ T. Białecki, M. Mazurkiewicz, A. Muszyński, *op. cit.*, s. 75; E.J. Wojnowski, *op. cit.*, s. 57–59; A. Trznadel, *op. cit.*, s. 150–151.

⁹¹ M. Jaroszyński, M. Zimmermann, W. Brzeziński, *op. cit.*, s. 185; E. Iserzon, *op. cit.*, s. 153; J. Starościak, *Prawo administracyjne...*, *op. cit.*, s. 108.

⁹² AAN MZO 1945–1949, sygn. 50, Sprawozdanie..., *op. cit.*, s. 3–4.

⁹³ AAN MZO 1945–1949, sygn. 50, Sprawozdanie..., *op. cit.*, s. 3; J. Skierzyński, *Tworzenie...*, *op. cit.*, s. 86–87; J. Starościak, E. Iserzon, *op. cit.*, s. 99.

⁹⁴ Ustawa z dnia 28.06.1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa (Dz.U. RP z 1950 r., nr 28, poz. 255).

⁹⁵ K. Golczewski, *Polska Partia Robotnicza a początki władzy ludowej na Pomorzu Zachodnim*, [w:] *PPR na Pomorzu Zachodnim. Studia i Materiały*, pod. red. B. Dopierały, Poznań 1965, s. 125–132; Z. Leoński, *op. cit.*, s. 20.

szczecińskiego wyłączono 15 powiatów stanowiących obszar województwa koszalińskiego. W przypadku województwa zielonogórskiego 14 powiatów wyłączono z województwa poznańskiego, a 6 powiatów z wrocławskiego⁹⁶. Dokonane zmiany w podziale terytorialno-administracyjnym zostały wprowadzone na podstawie ustawy z dnia 4.02.1950 r. o dokonywaniu zmian podziału administracyjnego Państwa⁹⁷. Niezależnie od utworzenia nowych granic ich terytorialnego obszaru dokonano zmian nazwy województw: pomorskie na bydgoskie, śląskie na katowickie⁹⁸.

W wyniku dokonanych zmian terytorialnych po reformie z 1950 r. wówczas istniejący podział administracyjny państwa obejmował 22 województwa, w tym 3 miasta szczębla wojewódzkiego, 324 powiaty, w tym 53 miast powiatowych, 2994 gmin oraz 40.124 gromad⁹⁹.

Najważniejszą reformą tego okresu było wprowadzenie jednolitości terenowych organów władzy państwowej, rolę tą przejęły rady narodowe zgodnie z ustawą z dnia 20.03.1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej¹⁰⁰. Znaczenie tej ustawy należy rozpatrywać z punktu widzenia organizacji organów władzy i administracji terenowej, zasada centralizacji władzy legła u podstaw ustrojowych tej zmiany¹⁰¹. Przedmiotowa ustawa, znosząc dotychczasowy dualizm administracji samorządowej i państwowej (rządowej, zespolonej) ustanowiła rady narodowe jako jednolite organy władzy państwowej działającej w gminach, dzielnicach, miastach powiatowych i województwach¹⁰². Zmiany w organizacji i funkcjonowaniu władzy nie dotknęły ukształtowanego podziału terytorialnego Polski, w tym obejmujące ziemie zachodniej i północnej Polski¹⁰³.

Rekapitulując, zmiany w podziałach administracyjno-terytorialnych przeprowadzone na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1959 zmierzały w swej zasadniczej idei do ujednolicenia ustroju administracji tych obszarów z całością kraju. Proces kształtowania się podziału administracyjnego i terytorialnego na tych ziemiach przebiegał odmiennie niż na ziemiach dawnej Polski i podlegał zmianom częściej niż inne jednostki terenowe zasadniczego podziału. Powyższy stan wynikał z faktu, iż ziemie te należały do innego państwa, funkcjonowały w odmiennej strukturze terytorialnej, gospodarczej i społecznej¹⁰⁴. Ważnym czynnikiem wpływającym na kształt struktury były również nadzwyczajne warunki, w których miała istnieć i działać administracja publiczna, tj. odbudowanie podstaw życia po okresie wojennym.

W pierwszym etapie, w okresie do 1946 r. władze dokonywały podziału administracyjno-terytorialnego w sposób umożliwiający jak najbardziej efektywne, skuteczne zarządzanie administracyjne, przy uwzględnieniu warunków lokalnych,

⁹⁶ A. Ajnenkiel, *op. cit.*, s. 163.

⁹⁷ Dz.U. z 1950 r., nr 6, poz. 48.

⁹⁸ J. Kornaś, *Administracja publiczna w Polsce*, [w:] *Administracja publiczna*, pod red. J. Hauser, Warszawa 2005, s. 135.

⁹⁹ M. Wierzbowski, J. Jagielski, J. Lang, M. Szubiakowski, A. Wiktorowska, *Prawo administracyjne*, Warszawa 2008, s. 194; J. Starościk, *Prawo administracyjne...*, *op. cit.*, s. 109.

¹⁰⁰ Dz.U. 1950 r., nr 14, poz. 130.

¹⁰¹ Z. Rybicki, *Szkice administracji. Problemy organizacyjno-prawne*, Warszawa 1988, s. 51–52.

¹⁰² J. Malec, D. Malec, *op. cit.*, s. 206; J. Kornaś, *op. cit.*, s. 135.

¹⁰³ J. Starościk, *Prawo administracyjne...*, *op. cit.*, s. 109.

¹⁰⁴ K. Golczewski, *Pomorze Zachodnie...*, *op. cit.*, s. 9–12.

stąd wynikała duża ilość zmian, płynność podziału przy zdecentralizowanym systemie jego stanowienia na szczeblu okręgów. Od 1946 r. następował etap porządkowania podziału terytorialnego, w którym uwzględniano kryteria umożliwiające zapewnienie racjonalnego scentralizowanego zarządzania przy optymalnym zaspokojeniu potrzeb mieszkańców. Utworzenie Ministerstwa Ziem Odzyskanych dekretem z dnia 13.11.1945 r. o zarządzie Ziem Odzyskanych w pełni przyspieszyło fazę integracji terytorialno-administracyjnej z Polską¹⁰⁵. W okresie obowiązywania dekretu ustabilizowano podział administracyjno-terytorialny, który nie ulegał już większym zmianom.

Trzeci okres przypada na wejście w życie ustawy z dnia 11.09.1949 r. o scalaniu zarządu Ziem Odzyskanych z ogólną administracją państwową, jak również utworzenia ustawą z 1950 r. z terenów tych ziem 3 województw, tj. koszalińskiego, opolskiego, zielonogórskiego¹⁰⁶. Ukształtowany w 1950 r. podział terytorialny przetrwał do następnej reformy z lat siedemdziesiątych, obejmującej ustroj terenowy organów władzy i administracji państwowej, jak i nowy podział terytorialny kraju na 49 województw (1975 r.)¹⁰⁷

Reasumując, proces tworzenia podziału terytorialno-administracyjnego Ziem Odzyskanych należał do dynamicznych i zmiennych w porównaniu z innymi obszarami Polski. Proces kształtowania się tegoż podziału dokonywał się etapami, uwzględniającymi postępującą integrację strukturalno-organizacyjno-funkcjonalną administracji publicznej na tych ziemiach. Niewątpliwie dokonane w tym okresie zmiany miały na celu optymalne i racjonalne określenie wielkości jednostek administracji terenowej przy uwzględnieniu ustrojowych przesłanek, założeń modelu władzy przyjętych przez rządzących Polską. Z perspektywy czasu należałoby skonstatować, iż podział terytorialny w oparciu o ogólnie przyjęte w nauce administracji kryteria jego dokonywania były w miarę stałym i trwałym elementem ustroju administracji w Polsce.

Bibliografia

Akty prawne

1. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19.01.1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej (Dz.U. RP z 1936 r., nr 80, poz. 555).
2. Dekret z dnia 21.08.1944 r. o trybie powołania władz administracji ogólnej I i II instancji (Dz.U. RP z 1944 r., nr 2, poz. 8).
3. Ustawa z dnia 11.09.1944 r. o organizacji i zakresie działania rad narodowych (Dz.U. z 1944 r., nr 5, poz. 22 z późn. zm.).
4. Dekret PKWN z dnia 23.11.1944 r. o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego (Dz.U. z 1944 r., nr 14, poz. 74).
5. Dekret z dnia 30.03.1945 r. o utworzeniu województwa gdańskiego (Dz.U. RP z 1945 r., nr 11, poz. 57).
6. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29.05.1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziem Odzyskanych (Dz.U. RP, nr 28, poz. 177).

¹⁰⁵ Dz.U. z 1945 r., nr 51, poz. 295.

¹⁰⁶ Ustawa z dnia 11.01.1949 r. o scalaniu zarządu Ziem Odzyskanych z ogólną administracją państwową (Dz.U. nr 4, poz. 22).

¹⁰⁷ A. Ajnenkiel, *op. cit.*, s. 163; M. Wierzbowski, J. Jagielski, J. Lang, M. Szubiakowski, A. Wiktorowska, *op. cit.*, s. 194–196.

7. Uchwała Rady Ministrów z dnia 7.07.1945 r. w sprawie wyłączenia z Okręgów Pomorze Zachodnie, Mazurskiego (Prusy Wschodnie) i Śląsk Dolny niektórych powiatów i przyznania na terenie tychże powiatów wojewodom: Gdańskiemu, Białostockiemu, Pomorskiemu i Poznańskiemu uprawnień Pełnomocników Okręgowych Rządu R.P. (MP z 1945 r., nr 29, poz. 77).
8. Dekret z dnia 13.11.1945 r. o zarządzie Ziem Odzyskanych (Dz.U. RP z 1945 r., nr 51, poz. 295).
9. Ustawa z dnia 11.01.1949 r. o scaleniu zarządu Ziem Odzyskanych z ogólną administracją państwową (Dz.U. RP z 1949 r., nr 4, poz. 22).
10. Ustawa z dnia 4.02.1950 r. o dokonywaniu zmian podziału administracyjnego Państwa (Dz.U. z 1950 r., nr 6, poz. 48).
11. Ustawa z dnia 20.03.1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. z 1950 r., nr 14, poz. 130).
12. Ustawa z dnia 28.06.1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa (Dz.U. RP z 1950 r., nr 28, poz. 255).

Dokumenty

13. AAN BZZ, sygn. akt 2388, projekt i uchwała RM z 2.02.1945 r. o Biurze Ziem Zachodnich.
14. Rzeczpospolita z dnia 23.07.1944, nr 1.
15. AAN MAP, sygn. 2441, Protokół posiedzenia Rady Ministrów z 11.04.1945 r.
16. AAN MAP-UPG, sygn. 2424, Pismo Pełnomocnika Generalnego do wojewody poznańskiego z 28.06.1945 r.
17. AAN MAP-UPG, sygn. 2457, wykaz obwodów Okręgu Mazurskiego z 10.06.1945 r.
18. AAN MAP, sygn. 2415, Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej, Urzędu Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych do pełnomocników okręgowych z 6.07.1945 r.
19. AAN MAP, sygn. 50, Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Ziem Odzyskanych w okresie od 27.11.1945 r. do 21.01.1949 r. Terytorium i administracji.
20. AAN MAP, sygn. akt 2441, Protokół posiedzenia Rady Ministrów z 14.03.1945.
21. AAN MAP, sygn. akt 2441, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Ministrów z 11.04.1945 r.
22. AAN MAP, sygn. akt 2460, Raport Pełnomocnika Rządu RP przy III Froncie Białoruskim J. Prawicza do Prezesa Rady Ministrów Rządu Tymczasowego z 23.03.1945 r.
23. AAN MZO 1945–1949, sygn. 50, Sprawozdanie z działalności Ministerstwa Ziem Odzyskanych od 27.11.1945 do 21.01.1949.
24. AAN MZO, sygn. akt 50, Sprawozdanie z działalności MZO w okresie od 27.11.1945 do 21.01.1949 Terytorium i administracja.
25. Biuletyn Urzędu Pełnomocnika Generalnego Rządu RP dla Ziemi Odzyskanych nr 1, poz. 10 z 21.08.1945.
26. Archiwum Państwowe Szczecin, UWS, sygn. 165, pismo pełnomocnika rządu na Okręg Pomorza Zachodniego z 24.09.1945 r. i informacja pełnomocnika rządu na Obwód Uznam-Wolin o przyjęciu Obwodu z 8.10.1945 r.
27. *Instrukcja nr 1 Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych E. Ochaba dla Pełnomocników Okręgowych na Odzyskanych Ziemach poniemieckich*, dok. nr 11, „Warmiacy i Mazurzy”.
28. *Porozumienie o granicy stosunków polsko-niemieckich*, t. 8, dok. 76, Warszawa 1976.
29. *Porozumienie o stosunkach pomiędzy radzieckim wodzem naczelnym a polską administracją*, [w:] *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 8, Warszawa 1976, dok. 75.
30. *Teheran. Jalta. Poczdam. Dokumenty konferencji szefów rządów trzech wielkich mocarstw*, Warszawa 1972.

31. *Tekst porozumienia z 26.07.1944 r.*, [w:] *Sprawa polska w czasie II wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965.
32. Uwaga autora — ustawa z dnia 31.12.1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego RP (Dz.U. nr 19, poz. 99) w miejsce PKWN powołano Rząd Tymczasowy RP.
33. Uzasadnienie do uchwały Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30.04.1996 r. (sygn. akt W 18/95, Dz.U. z 1996 r., nr 63, poz. 304).

Literatura

34. Ajnenkiel A., *Administracja w Polsce. Zarys historyczny*, Warszawa 1977.
35. Basiński E., *W jednym organizmie. Podstawy i przebieg procesu integracyjnego nad Odrą i Bałtykiem*, Warszawa 1977.
36. Białecki T., Mazurkiewicz M., Muszyński M., *Podziały administracyjne Pomorza Zachodniego w latach 1800–1970*, Szczecin 1970.
37. Brzeziński W., *Kształtowanie terytorialnego podziału państwa — zagadnienie, metody*, „Państwo i Prawo”, nr 3/1963.
38. Czujkow W., *Koniec Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1975.
39. Dawidowicz W., *Zagadnienia ustroju administracji państwowej w Polsce*, Warszawa 1970.
40. Degan R., *Kancelaria wojewódzkich urzędów administracji ogólnych na Ziemiach Odzyskanych 1945–1950*, Warszawa 2005.
41. Gluck L., *O ziemiach postulowanych do Ziem Odzyskanych*, Warszawa 1971.
42. Golczewski K., *Pierwsze dni władzy*, Szczecin 1960, nr 8–9.
43. Golczewski K., *Początki władzy polskiej na Pomorzu Zachodnim*, [w:] *Przeobrażenia społecznych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947*, pod red. Z. Dulczewskiego, Poznań 1964.
44. Golczewski K., *Polska Partia Robotnicza a początki władzy ludowej na Pomorzu Zachodnim*, [w:] *PPR na Pomorzu Zachodnim. Studia i Materiały*, pod. red. B. Dopierały, Poznań 1965.
45. Golczewski K., *Pomorze Zachodnie na przełomie dwu epok*, Poznań 1964.
46. Golczewski K., *Rola Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego w odbudowie podstaw życia społecznego na Pomorzu Zachodnim*, „Przegląd Zachodniopomorski”, nr 5/1963.
47. Golczewski K., *Uwagi w sprawie podziału administracyjnego Pomorza Zachodniego w latach 1945–1946*, Szczecin 1961, nr 11–13.
48. Gołębiowski J.W., *Pierwsze lata 1945–1947*, Katowice 1969.
49. Grünberg K., *Historia Polski w latach 1939–1947. Wybrane zagadnienia*, Toruń 1971.
50. Iserzon E., *Prawo administracyjne. Podstawowe instytucje*, Warszawa 1968.
51. Jaroszyński M., Zimmermann M., Brzeziński W., *Polskie prawo administracyjne. Część ogólna*, Warszawa 1956.
52. Jastrzębski L., Lang J., Służewski J., Wierzbowski M., *Polskie prawo administracyjne*, Warszawa 1985.
53. Jaworski M., *Na piastowskim szlaku. Działalność Ministerstwa Ziem Odzyskanych w latach 1945–1948*, Warszawa 1973.
54. Karski J., *Wielkie mocarstwa wobec Polski*, Warszawa 1992.
55. Kersten K., *Jalta w polskiej perspektywie*, Londyn 1989.
56. Kierejczyk E., *Województwo olsztyńskie w latach 1945–1949. Kształtowanie się administracji ogólnej, rad narodowych i samorządu terytorialnego*, Olsztyn 1980.
57. Klafkowski A. (teza autora), *Podstawy prawne granicy Odra — Nysa Łużycka, Administracja i samorząd terytorialny na Ziemiach Odzyskanych 1947*, nr 3/4.
58. Klafkowski A., *Granica polsko-niemiecka po II wojnie światowej*, Poznań 1970.
59. Kołomejczyk N., *Ziemie Zachodnie w działalności PPR*, Poznań 1966.

60. Kornaś J., *Administracja publiczna w Polsce*, [w:] *Administracja publiczna*, pod red. J. Hauser, Warszawa 2005.
61. Kowalewski S., *Nauka o administrowaniu*, Warszawa 1982.
62. Kowalski W.T., *Polityka zagraniczna RP 1944–1947*, Warszawa 1971.
63. Kozłowski K., Muszyńska K., Stelmach M., *Pomorze Zachodnie w dokumentach 1945*, Szczecin 1986.
64. Le Tissier T., *Żukow na linii Odry*, Wrocław 2011.
65. Leoński Z., *Kształtowanie się podziału administracyjnego w okresie trzydziestolecia Polski Ludowej*, „Państwo i Prawo”, 1975, zeszyt nr 12.
66. Longchamps F., *Scalanie Ziem Zachodnich*, Warszawa 1950.
67. Łach A.M., *Urząd Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych*, mpm, Gdańsk 1991.
68. Łyczywek R., *Zarys prawa Ziem Odzyskanych*, „Rocznik Pomorza Zachodniego”, Szczecin 1948.
69. Maciejewski T., *Historia administracji*, Warszawa 2006.
70. Małajczyk P., *Przylączenie Śląska Opolskiego do Polski 1945–1948*, Warszawa 1996.
71. Magierska A., *Główne problemy administracji wojennej na Ziemach Zachodnich w pierwszym półroczu 1945*, „Przegląd Lubuski” 1973, nr 2 (8).
72. Magierska A., *Ziemie Zachodnie i Północne w 1945 r. Kształtowanie się podstaw polityki integracyjnej państwa polskiego*, Warszawa 1978.
73. Magierska A., *Ziemie Zachodnie i Północne w okresie komendantur wojennych i kształtowanie się polskiej administracji cywilnej*, „Dzieje Najnowsze”, nr 4/1973.
74. Malec J., Malec D., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.
75. Męclewski E., *Powrót Polski nad Odrę, Nysę Łużycką, Bałtyk*, Warszawa 1971.
76. Ochendowski E., *Prawo administracyjne. Część ogólna*, Toruń 1994.
77. Rybicki H., *Z problematyki integracji administracyjnej województw zachodnich i północnych*, „Rocznik Koszaliński”, nr 8/1972.
78. Rybicki Z., *Szkice administracji. Problemy organizacyjno-prawne*, Warszawa 1988.
79. Skierzyński J., *Początki zespolonej administracji państwowej w województwie gdańskim po zakończeniu II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego”, Gdańsk 1974.
80. Skierzyński J., *Tworzenie administracji państwowej w województwie gdańskim 1945–1950*, Gdańsk 1978.
81. Skrzypek A., *Mechanizm uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, Pułtusk 2002.
82. Starościak J., Iserzon E., *Prawo administracyjne*, Warszawa 1963.
83. Starościak J., *Uwagi o przemianach administracji publicznej*, [w:] *Zarys historyczno-polityczny I-go rządu demokratycznego w Polsce 1944–1946*, Warszawa 1947.
84. Trznadel A., *Zmiany podziału administracyjnego Ziemi Lubuskiej*, [w:] *Pierwsze lata Ziemi Lubuskiej*, Poznań 1967.
85. Wierzbowski M., Jagielski J., Lang J., Szubiakowski M., Wiktorowska A., *Prawo administracyjne*, Warszawa 2008.
86. Wojnowski E.J., *Warmia i Mazury 1945–1947*, Olsztyn 1970.
87. Żenczykowski T., *Polska Lubelska 1944*. Przedruk za Editions, spotkania bmirw.
88. Żukowski M., *Kształtowanie się organów władzy na Pomorzu Zachodnim w latach 1944–1946. Studium historyczno-prawne*, Koszalin 2001.

